

Tento učební materiál vznikl v rámci projektu *Inovace studijního programu Pastorační a sociální práce ETF UK (CZ.2.17/3.1.00/33279)* spolufinancovaného z prostředků Evropského sociálního fondu, státního rozpočtu České republiky a rozpočtu hlavního města Prahy.

Evropský sociální fond – Operační program Praha Adaptability
Praha & EU: Investujeme do vaší budoucnosti

SOCIÁLNÍ PRÁCE S RODINOU

Jde o pomoc rodinám s dětmi, které se ocitají v krizové či dlouhodobě nepříznivé situaci.

Sociální práce může být zaměřena buď jen na

- dítě samotné, nebo i na jeho rodinu, a je poskytována za účelem zamezení vlivu negativního působení na děti a zejména na obnovení narušených funkcí rodiny.
- Konkrétní formy pomoci těmto dětem a jejich rodinám by měly být voleny citlivě po vyhodnocení aktuální situace v rodině

SOCIÁLNÍ PORADENSTVÍ

- **Cílem sociálního poradenství je prostřednictvím poskytování informací, rad a další pomoci poskytnout rodině podporu při řešení jeho potíží.**
- Snahou sociálního pracovníka by mělo být neřešit problémy za rodiče či dítě, ale pomoci jim, aby byli schopni vlastními silami vyřešit svoji tíživou životní situaci.
- Konkrétně se jedná o poskytování informací
- dotýkajících se některé z funkcí rodiny za účelem jejího efektivního řešení, asistence při řešení takové situace a zejména poskytování informací o právech, povinnostech a oprávněných zájmech dítěte i ostatních členů rodiny, tj. zejména rodičů.
- Snahou sociálního pracovníka by v souladu se zákonem o sociálně-právní ochraně dětí mělo být nabídnout rodině různé možnosti řešení situace
- a pomoci jí tyto možnosti realizovat (např. odkazem či přímo sjednáním schůzky v odborném poradenském zařízení), a tím jí umožnit, aby byla schopna vlastními silami vyřešit svou životní situaci nebo problém, aniž by došlo k výraznějšímu zásahu do její integrity.
- V rámci preventivní a poradenské činnosti orgán sociálně-právní ochrany dětí:
- Vyhledává děti, k nimž rodiče neplní nebo zneužívají povinnosti plynoucí z rodičovské zodpovědnosti; působí na rodiče, aby plnili své povinnosti vyplývající z rodičovské zodpovědnosti.
- projednává s rodiči a dětmi nedostatky v jejich výchově a chování;

- poučí dítě i rodiče (příp. osoby odpovědné za výchovu dítěte) o jejich právech a povinnostech, jakož i následcích jejich chování;
- doporučí návštěvu odborného poradenského zařízení, příp. předá kontakt na takové zařízení nebo sjedná schůzku.

PREVENTIVNÍ, PRÚBĚŽNÁ A NÁSLEDNÁ SOCIÁLNÍ PRÁCE PO ODNĚTÍ DÍTĚTE Z PÉČE RODIČŮ

- Primárním cílem práce sociálních pracovníků by mělo být obnovení narušených funkcí rodiny především prostřednictvím poradenské sociální práce a preventivní činnosti tak, aby v rodině nedocházelo k vyhocení problémů či nedostatků v péči o dítě do té míry, která by nutně vyžadovala přijetí zásadnějšího opatření orgánu sociálně-právní ochrany dítěte, příp. i soudu.
- Nastane-li situace, že výše uvedené prostředky k nápravě nebyly účinné a míra narušených funkcí v rodině ohrožuje zdravý vývoj dítěte v míře, která vyžaduje okamžitou změnu výchovného prostředí, je nezbytné přistoupit k nejzávažnějšímu zásahu do rodiny dítěte, tj. jeho odnětí z péče rodičů (případně osoby odpovědné za výchovu dítěte)
- Závěrem nelze opomenout, že i po návratu dítěte zpět do rodiny by měla být vykonávána po určitou dobu sociální práce s rodinou tak, aby nedošlo k opětovnému selhání jejích funkcí a následné nutnosti odůvodněné zájmem dítěte na jeho zdravém vývoji ho z rodiny odejmout.

KONTAKT DÍTĚTE UMÍSTĚNÉHO V PĚSTOUNSKÉ PÉČI NEBO V PÉČI TŘETÍ OSOBY S RODIČI

- Problematickým momentem náhradní rodinné péče a jejího rozvoje je **tradiční pojetí institutu náhradní rodinné péče, které spočívá v péči dlouhodobé bez kontaktu s rodiči.**
- Jedná se tedy o opačný úhel pohledu, než jaký je v zahraničí, kde je náhradní rodinná péče, zejména pak pěstounská péče, považována za náhradní dočasné řešení a všechno úsilí směřuje k návratu dítěte do jeho původní rodiny, nebo alespoň udržení kontaktu s původní rodinou dítěte v případech, kdy dítě nemůže žít ve své rodině.
- Dojde-li k umístění dítěte do pěstounské péče, je OSPOD povinen svou součinností zajistit kontakt dítěte s rodiči, zejména být při případných neshodách mezi rodiči a pěstounskou rodinou nápomocen při zprostředkování dohody mezi rodiči a pěstouny ohledně jejich styku
- Nadto je nepřipustné a proti etice sociální práce, aby OSPOD podporoval přesvědčení pěstounů o nevhodnosti styku dítěte s rodičem.

- Zásada podpory styku dítěte s biologickou rodinou musí být vždy respektována.
- Zvláště důsledně za situace, kdy bylo dítě svěřeno do péče pěstounů pouze na přechodnou dobu na základě předběžného opatření.
- Omezení, zbavení rodičovské zodpovědnosti – postavení rodiče.

Rodičovská zodpovědnost

- Pojem rodičovská zodpovědnost je v českém právním řádu zakotven v zákonu o rodině, který jej vymezuje jako souhrn práv a povinností při péči o nezletilé dítě, zahrnující zejména péči o jeho zdraví, jeho tělesný, citový, rozumový a mravní vývoj, zastupování nezletilého a dále i práva a povinnosti související se správou jeho jmění.
- Obecně rodičovská zodpovědnost vzniká narozením dítěte.
- Držiteli rodičovské zodpovědnosti vůči dítěti jsou primárně jeho biologičtí rodiče, příp. osvojitelé.
- Jestliže jeden z rodičů nežije, není znám nebo nemá způsobilost k právním úkonům v plném rozsahu, náleží rodičovská zodpovědnost druhému rodiči.
- Při výkonu práv a povinností v rámci rodičovské zodpovědnosti jsou rodiče povinni důsledně chránit zájmy dítěte, řídit jeho jednání a vykonávat nad ním dohled odpovídající stupni jeho vývoje.
- Aby mohl rodič realizovat svá práva a povinnosti vyplývající z jeho rodičovské zodpovědnosti, musí mít možnost se s dítětem stýkat a výchovně na ně působit.
- Zákon o rodině obsahuje demonstrativní výčet práv a povinností rodiče vztahujících se k nezletilým dětem.

Zajištění řádné výchovy dětí někdy vyžaduje, aby byla provedena opatření zasahující do rodičovské zodpovědnosti. Jsou jimi pozastavení výkonu rodičovské zodpovědnosti, omezení rodičovské zodpovědnosti nebo zbavení rodičovské zodpovědnosti.

Jedná se o velmi vážný zásah do rodinného života, tedy i do základních lidských práv, a proto je nutno k němu přistupovat s tímto vědomím, tj. velmi obezřetně.

Střídavá výchova

- Střídavou výchovu dítěte lze vymezit jako takovou péči rodičů o dítě, kdy oba výchovně způsobilí rodiče, kteří mají o výchovu dítěte zájem a osvědčili subjektivní poměry vhodné pro výchovu a zdárný vývoj dítěte, se v péči o dítě v pravidelných časových intervalech střídají a tento způsob se ukázal být pro dítě vhodným.
- **Zákon nikde neřeší délku střídavé výchovy, tj. po jakých intervalech by se rodiče měli ve výchově střídát.**
- **V praxi zatím převládá model vymezení po měsíci, soudy však schvalovaly i dohody o střídavé výchově po pojmu týdnu (u dítěte útlého věku)**

OKOLNOSTI VYLUČUJÍCÍ SOUDNÍ STANOVENÍ STŘÍDAVÉ VÝCHOVY.

Rozhodnutí o svěřeni dítěte do střídavé výchovy nesmí být řešením vzájemných vztahů jeho rodičů, ani ústupkem vzájemné projevů neschopnosti rodičů spolu komunikovat a dohodnout se v otázkách výchovy dítěte a řádného styku dítěte s rodičem, s nímž nežije ve společné domácnosti.

PŘÁVNÍ ÚPRAVA PŘEDBĚŽNÉHO OPATŘENÍ O ODNĚTÍ DÍTĚTE Z PÉČE RODIČŮ

Zákon o sociálně-právní ochraně dětí stanoví, že v případě, kdy se **dítě ocitne bez péče přiměřené jeho věku, zejména v důsledku úmrtí rodičů nebo jejich pobytu ve zdravotnickém zařízení, je orgán sociálně-právní ochrany dětí povinen zajistit takovému dítěti neodkladnou péči.**

- a) brání-li rodiči ve výkonu jeho rodičovské zodpovědnosti závažná překážka a vyžaduje-li to zájem dítěte.
- b) nevykonává-li rodič řádně povinnosti vyplývající z rodičovské zodpovědnosti a vyžaduje-li to zájem dítěte;
- c) zneužívá-li rodič svou rodičovskou zodpovědnost nebo její výkon nebo ji závažným způsobem zanedbává;
- d) dopustil-li se rodič úmyslného trestného činu proti svému dítěti či ke spáchání trestného činu své dítě mladší patnácti let použil, popřípadě se dopustil trestného činu jako spolupachatel, návodce či pomocník k trestnému činu spáchanému jeho dítětem;
- e) jestliže je výchova dítěte vážně ohrožena nebo vážně narušena a jiná výchovná opatření nevedla k nápravě nebo jestliže z jiných závažných důvodů nemohu rodiče výchovu zabezpečit.
- f) po dobu nejméně šesti měsíců soustavně neprojevovali opravdový zájem o dítě, zejména tím, že dítě pravidelně nenavštěvovali, neplnili pravidelně a dobrovolně vyživovací povinnost k dítěti a neprojevují snahu upravit si v mezích svých možností své rodinné a sociální poměry tak, aby se mohli osobně ujmout péče o dítě, nebo
- g) po dobu nejméně dvou měsíců po narození dítěte neprojevili o dítě žádný zájem, ačkoliv jim v projevení zájmu nebránila závažná překážka.

Rodičovství

- Dobré rodičovství má být milující, pečující, bezpečné, stálé, ochraňující a podpůrné.
- Je úhelným kamenem zdravého vývoje dítěte
- Pojmem biologická rodina se obvykle myslí rodina, v níž je alespoň jeden z rodičů

biologickým rodičem dítěte.

- Psychologické rodičovství je buď spojeno s biologickým rodičovstvím, nebo vznikne tak, že biologicky nepříbuzný dospělý pečuje o dítě.
- Biologická příbuznost mezi dítětem a pečujícím rodičem je výhodou, neboť dává naději na dostatečnou angažovanost obou stran ve vzájemném vztahu a současně představuje "protektivní faktor", chránící dítě před ohrožujícím chováním dospělého.
- Poškozujícího chování se častěji dopouštějí ti členové rodiny, kteří s dětmi nemají společné geny
- Rodičovské chování má instinktivní, vrozenou bázi. Instinktivní rodičovské chování modifikuje svými vlivy kultura, ne však masivně.
- Rodičovského chování jsou schopny děti zhruba od devíti let.
- Projevem instinktivního rodičovského chování je například zvláštní řeč dospělého na kojence - je zhruba čtyřikrát pomalejší, má jinou intonaci než řeč mezi dospělými, obsahuje časté opakování a dávání smyslu slabikám vysloveným dítětem.

Proces učení v sociálních interakcích je plynulý, úspěšný a příjemný, pokud jsou splněny následující podmínky:

(1) jasná, pochopitelná stimulace, která se často opakuje v pomalém tempu s pravidelnými přestávkami;

(2) ohled na celkový behaviorálně-emoční stav kojence a na momentální úroveň bdělosti, vyčerpání nebo hranic tolerance;

(3) přizpůsobení stimulace individuálním preferencím kojence, jeho momentálnímu zájmu a stupni vývoje; a

(4) zohlednění jevů, které jsou pro kojence významné a přinášejí mu uspokojení.

Rodičovské chování splňující výše uvedené nároky má potenciál přiměřeně doplňovat omezené možnosti malého dítěte a vytvářet dobré podmínky pro učení a utváření vlastní osobnosti.

Rodiče si těchto svých vloh ani nemusí být vědomi.

Například - instinktivního tišení dítěte pokles výšky hlasu, zpomalení řeči a zvláštní druhy uklidňujících dotyků.

Když rodič chce naopak dítě aktivovat, instinktivně zvedne tón řeči, zrychlí tempo a použije jiných druhů dotykové stimulace.

Rodičovské chování je spojeno s dětskou zkušeností rodiče.

U řady lidí je rovněž závislé na bilanci v partnerském vztahu, ale je třeba ho posuzovat odděleně.

Takzvané výchovné předpoklady rodičů se pokusila zformulovat skupina expertů při českém ministerstvu práce a sociálních věcí (Nové pohledy, 1993).

Soubor těchto kritérií má sloužit při posuzování toho, komu z rodičů má být svěřeno dítě do péče po rozvodu apod.

Kritéria jsou následující:

- osobnost rodiče - jeho zralost, stabilita, odolnost proti stresu;
- vztah rodiče k dítěti - síla vazby, citlivost na potřeby dítěte, znalost dítěte, účast na péči o dítě;
- mravní úroveň rodiče - chování během rozvodu, způsob řešení konfliktů s druhým rodičem, způsob kontaktů s druhým rodičem, respekt k právům druhých, příp. kriminalita;
- ohled na právo dítěte stýkat se s druhým rodičem;
- vztah dítěte k rodiči - kvalita a intenzita vazby na rodiče;
- způsobilost rodiče sloužit jako vzor pro vytvoření role dospělého muže, resp. ženy;
- úroveň vzdělání a inteligence rodiče;
- šíře a dostupnost rodinného zázemí rodiče;
- možnost rodiče zachovat dítěti stálé prostředí;
- ekonomická situace rodiče.

Jiní autoři navrhují následující předpoklady rodičovství

- dosažitelnost rodiče - podporuje základní důvěru dítěte;
- citlivé reakce rodiče - podporují schopnost dítěte zpracovávat emoce a regulovat chování;
- přijímání dítěte ze strany rodiče - podporuje sebedůvěru dítěte;
- kooperativní pečování rodiče - podporuje pocit kompetence u dítěte;
- začleňování dítěte do rodiny - podporuje u dítěte pocit, že k někomu patří.

Rodičovství v kontextu vývoje společnosti

V České republice se v současnosti rodí třetina dětí mimo manželský svazek, z toho polovina osamělým matkám.

Matka, která pečuje o dítě sama, je pro něj, bezpochyby křehčí oporou, než jakou představuje harmonicky spolupracující pár rodičů, či dokonce kooperující širší rodina.

Kromě slábnutí tradičního modelu rodiny jako zázemí dítěte pro start do života je dalším znepokojivým trendem (zejména ve většině evropských zemí) nízká fertilita.

Počty starých v populaci těchto zemí strmě narůstají, kdežto počty narozených dětí už v nich nestačí populaci reprodukovat.

Náš stát mezi tyto země patří i přes krátkodobý a končící "baby boom".

Jednou z bariér příznivějšího populačního vývoje je v současnosti zejména v západní Evropě hojně diskutované dilema mezi pracovní dráhou a péčí o dítě u mladých žen.

Poruchy rodičovství

Rodič, který nemá schopnost sladit se s dítětem, ať už trvale, či pod vlivem aktuálního stresu, buď dítě zanedbává, nebo se vůči němu chová intruzivně.

Chování rodiče, neberoucí ohledy na potřeby dítěte, jeho aktuální stav a situační kontext, vyvolá nevyhnutelně u dítěte rozladění, jež může mít charakter hyperaktivace, nebo naopak charakter útlumu.

Taková reakce dítěte může posilovat neadekvátní jednání rodiče a vést k násilnému chování vůči dítěti či k jiným formám špatného zacházení s dítětem.

Pro zanedbávající rodiny byly typické následující charakteristiky:

- špatně zvládají provoz domácnosti, fungování domácnosti je chaotické;
- chybí jim vedení ve smyslu absence rodinné autority;
- vykazují více zdravotních problémů;
- jsou hůře schopny řešit konflikty;
- jsou méně soudržné;
- méně vyjadřují své pocity ve slovech.

Při hodnocení rodin zanedbávajících péči o děti by měl být na základě výše uvedených výsledků výzkumu kladen důraz na schopnost rodiny zvládnout domácnost, na existenci rodinné autority, na soudržnost a vzájemné citové vazby mezi členy rodiny a na schopnost vyjadřovat pocity.

Šetření citovaných autorů obsahuje rovněž návrhy intervencí směřujících k posílení žádoucích kompetencí rodiny:

- Pokud jde o provoz domácnosti a její vedení, doporučuje se osvojení pravidel demokratického vedení, rozdělení úkolů a kompetencí, zavedení rodinných sezení, na nichž celá rodina probírá plány a povinnosti nejbližších dnů.
- Rodinná soudržnost má být podpořena tak, že se pracuje na rodičovských schopnostech hrát si s dětmi, plánovat a trávit s nimi volný čas, který by přinášel společné příjemné zážitky.
- Pro úspěšné řešení konfliktů je třeba seznámit se s bezpečnými a konstruktivními metodami jejich řešení a nacvičovat řešení konfliktních situací.
- Rozvoj základních komunikačních dovedností je možné podpořit technikami usnadňujícími vyjádření pocitů a postupy podporující umění naslouchat.

Fyzická péče:

- celková péče o dítě- "Děti chodí spát každý den přibližně ve stejnou dobu, kterou určují rodiče. ";
- stav bytu či domu - "Dům je zchátralý." "Okna v bytě jsou zasklená.";
- nedbalost - "Po bytě se válí zbytky jídla." "Knoflíky na oblečení jsou utřhané.";

- vybavení domácnosti - "Špinavé nádobí je po celém bytě." "Koupelna je pravidelně udržovaná.";
- zdravotní péče - "Matka učí děti mýt si ruce před jídlem." "Nebezpečné čisticí prostředky jsou z dosahu dětí"
- Citový a rozumový vývoj:
 - rozvoj - "Dítě navštívilo s rodiči nějakou kulturní akci nebo historickou památku.";
- výchovná nekonzistence a citový chlad - "Dítě je často ignorováno, když chce matce něco říct.", "Matka často na děti křičí.";
- podpora vývoje superega - "Dítě se učí respektovat vlastnictví druhých."
- "Matka usměrňuje děti ve sledování televize.";

Materiální zajištění

- "Dítě má k dispozici pastelky.,,
- "Dítě má vlastní knihu."

Rodičovství v náhradní rodině

Děti poznamenané deprivacním traumatem si jeho následky přenášejí do dalších prostředí, do nichž se případně dostanou.

Jejich vnitřní pracovní model obsahuje tolik negativních předpokladů o jiných lidech a o vlastní osobě, že je někdy přímo označován jako negativní pracovní model.

Vývoj mozku je závislý na kvantitě i kvalitě zkušeností.

Zkušenosti se do mozku "otisknou".

Na rozdíl od toho, co dřív odborníci soudili a co dodnes předpokládají mnozí vychovatelé traumatizovaných dětí, v jiném, příznivějším prostředí nedojde k samovolné opravě špatných zkušeností, ani k příslušným změnám ve fungování mozku.

Kritickým obdobím pro naprogramování mozku a pro formování vnitřního pracovního modelu je doba do tří let.

Poslední verze Mezinárodní klasifikace nemocí (DSM-IV) obsahuje kategorii reaktivní porucha vazby (reactive attachment disorder), jíž je označováno nepřiměřené sociální chování dítěte, které vzniklo před pátým rokem jeho života v důsledku nejisté vazby na pečující dospělé osoby.

Pokud se dítě dostane do nového, příznivějšího prostředí (kterým by pokud možno měla být rodina, nikoliv ústav), bezděčně v něm začne svým chováním organizovat předešlé nepříznivé výchovné prostředí.

To je častý důvod selhávání pěstounské péče.

Pěstouni se jen obtížně vyrovnávají s toxickým vlivem traumatizovaných dětí na rodinu.

Proto se v současnosti začíná uplatňovat požadavek, aby náhradní rodiče traumatizovaných dětí byli vycvičeni ve specifických strategiích, které jsou souborně označovány jako terapeutické rodičovství.

Terapeutické rodičovství není totéž jako dostatečně dobré rodičovství.

Dostatečně dobré rodičovství je koncept označující výchovné praktiky, s nimiž lze vystačit při vychovávání netraumatizovaných dětí.

Dostatečně dobrý rodič reflexivně reaguje na běžné potřeby dítěte s přiměřenou citlivostí a tím posiluje základní složku pozitivního vnitřního pracovního modelu dítěte - trvalý pocit důvěry a bezpečí.

Toto základní pozitivní naladění vyplývající z generalizovaného pocitu důvěry a bezpečí traumatizované dítě nemá.

Cílem terapeutického rodičovství je přestavba negativního vnitřního pracovního modelu na model pozitivní.

Terapeutické rodičovství poskytuje možnost nového začátku dětem traumatizovaným zážitkem ne dosti dobrého rodičovství.

Umožňuje jim získat novou korektivní zkušenost - zkušenost života v rodinném prostředí poskytujícím skutečnou péči a oporu.

Nejvýznamnější strategie terapeutického rodičovství:

- zvládnutí problémů s chováním dítěte určováním jasných hranic mezi dovořeným a nedovořeným chováním;
- slovní popis (verbalizaci) negativního pracovního modelu dítěte v těch případech, kdy začne masivně ovlivňovat chod rodiny;
- slovní popis potřeb dítěte s následným vyjednáváním o tom, jak by bylo možné potřeby dítěte naplnit;
- organizování společných činností dítěte a náhradních rodičů, které vyústí do pozitivních zážitků všech.

Úhelným kamenem terapeutického rodičovství je podpora schopnosti přimknutí dítěte k pečující osobě.

Tato schopnost je všeobecně uznávaná jako nutný předpoklad zdravého duševního vývoje každého člověka.

U traumatizovaných dětí bývá schopnost přimknutí narušena.

Vzhledem k nárokům, které klade terapeutické rodičovství na pěstouny, je nezbytný jejich důkladný výběr, příprava a následná podpora.

Terapeutické rodičovství je týmová práce.

Pěstounské rodičovství má určitá specifika. V první řadě je to jeho dočasnost. Málokdo z biologických rodičů vážně uvažuje o ukončení vztahu se svým dítětem. Pěstounská péče má konec intenzivního kontaktu s dítětem zakotvený v samotném principu. Pro pěstouny často není jednoduché se s tímto faktem vyrovnat.

U úspěšných dlouhodobých pěstounských péčí, které jsou u nás tradiční, se dítě stává pevnou součástí rodiny a formální ukončení péče po dosažení zletilosti znamená sice konec právního vztahu a podpory ze strany státu, ale neznamená konec faktického fungování dítěte v rodině.

V případě krátkodobého umístění, u nás dosud nepříliš rozšířeného, a následného návratu dítěte do původní rodiny se pěstouni zase musí vyrovnat s odchodem dítěte a s většinou ambivalentními postoji vůči rodině, kam se dítě vrací. Je to situace vyžadující zvláštní pozornost ze strany zúčastněných profesionálů.

Díky genetické spřízněnosti jsou dobří biologičtí rodiče vůči vlastním dětem přirozeně pozitivně nastaveni, tolerují, snášejí a zvládají i situace či chování, které by u jiných dětí zvládali jen velmi těžko. Jsou biologicky motivováni pečovat.

Pěstouni přejímají péči o dítě z vědomého rozhodnutí, chybí jim společné geny s dítětem, ale ty nejsou, jak je dnes již zřejmé, pro rozvoj dobrého rodičovství rozhodujícím faktorem, jsou pouze svého druhu bonusem, jehož využití či promarnění záleží na každém jednotlivci

Dalším specifikem pěstounského rodičovství je míra odpovědnosti za případné problémy dítěte. V případě zdravotních, výchovných či jiných problémů se většina biologických rodičů trápí otázkami: Po kom to to dítě má? Kde jsme udělali chybu?

V pěstounské péči se děti ocitají proto, že původní rodina nezvládla své rodičovství a dítě si do nové pěstounské rodiny už přináší vlastní zátěž. Pěstouni tedy nemohou nést takovou míru odpovědnosti za případné problémy dítěte. Pěstouni jsou v situaci, kdy čelí problémům, za něž nenesou odpovědnost a jejichž příčinám často nerozumí.

Pěstouni potřebují ze strany profesionálů podpořit v přijetí faktu, že přes veškerou jejich snahu a dobrou vůli se mohou v životě dítěte objevit vážné problémy, za něž nenesou odpovědnost. Tyto problémy nemusí mít zdroj v selhání jejich pěstounského rodičovství.

S výše uvedenými charakteristikami pěstounského rodičovství souvisí spolupráce s odborníky a s úřady. Pěstounská rodina do určité míry ztrácí soukromí. Děti jsou pěstounům svěřeny, ale stát si (na rozdíl od osvojení) ponechává finální odpovědnost za jejich výchovu. Tento fakt může být buď překážkou, nebo pomocí. V českém prostředí je někdy spolupráce s příslušným úřadem vnímána jako nutné zlo; jako kontrola, kterou je třeba strpět.

Hlavní příčiny:

- Sociální pracovníce jsou přetížené, jejich případová zátěž je vysoká.
- Zvláště v menších sídlech nejsou na práci v oblasti pěstounské péče odborně vybavené.
- Chybí návazné služby, které by pracovníce mohly rodinám nabídnout.
- V takové situaci jen těžko mohou být pěstounským rodinám skutečnou oporou.

Předpoklady pro úspěšné umístění dítěte v pěstounské rodině:

1. Dítě a rodina by si měly "padnout do oka". Jedná se o poměrně subtilní, subjektivní a těžko předpověditelný aspekt. V podstatě zachycuje první vzájemné sympatie či antipatie na obou stranách. Přestože vztahy se mohou vyvíjet a měnit, empirické studie prokázaly, že rodiny, kde si byli rodiče a dítě vzájemně od počátku sympatičtí, vykazovaly vyšší míru odolnosti vůči problémům.

2. Věk dítěte hraje důležitou roli. Čím mladší dítě do rodiny přichází, tím větší je jeho šance na to, že se s novou rodinou dobře sžije.

3. Je dobré, když chce dítě v rodině být a má s pěstouny navázány citové vazby.

4. Citlivý a na dítě orientovaný přístup pěstounů dává naději na dobrý výsledek péče.

U rodin, v nichž pěstouni vycházejí vstříc citovým potřebám dítěte, ale současně jsou schopni vymezit mu jasné hranice a dát mu pocit bezpečí, dochází méně často ke zrušení pěstounské péče. Důležitou roli hrají přiměřená očekávání pěstounů vůči dětem.

5. Absence vážných problémů v chování u dětí ulehčuje pěstounům jejich úlohu a zvyšuje pravděpodobnost úspěchu pěstounské péče. Problémové chování dětí negativně ovlivňuje celou rodinu.

6. Dobře připravení a soustavně vzdělávaní pěstouni, jimž se dostává průběžné podpory, vykazují vyšší míru odolnosti vůči problémům s dítětem. Pociťují menší stres, lépe se vyrovnávají s obtížnými situacemi.

Jako rizikové a stabilitu pěstounské rodiny ohrožující se jeví následující faktory:

1. Zneužívání či vážné zanedbávání v anamnéze dítěte zvyšuje pravděpodobnost neúspěchu pěstounské péče. Tyto špatné zkušenosti jsou pro dítě enormní zátěží, již si nese do dalšího života, do všech vztahů a prostředí.

2. Čím je dítě starší v době umístění do rodiny, tím obtížněji se s novou rodinou sžije. Také pravděpodobnost předchozího špatného zacházení či dalších negativních zkušeností je u starších dětí vyšší.

3. Vážným rizikovým faktorem u dítěte je jeho porucha schopnosti navázat citové vazby k dospělým osobám. Může se projevovat netečným chováním, neschopností vyjádřit své pocity, nebo naopak provokativním chováním, agresivitou, ale také nepřiměřeně přátelským chováním vůči všem bez rozdílu, neschopností rozlišit přiměřenost chování vůči různým osobám v různých situacích apod.

4. Vážné výchovné problémy s dětmi jsou častou příčinou rozpadu pěstounské rodiny. Citelně zasahují do jejího každodenního života a pro pěstouny je to jedna z nejobtížnějších věcí ke

zvládnutí. Zajímavé je, že zdravotní handicapy nejsou rizikovým faktorem. Pokud se podaří najít rodinu pro dítě se zdravotním postižením, umístění bývá poměrně stabilní.

5. Zátěž pro rodinu představuje rovněž vyšší počet dětí v rodině. Kumulace problémů ve velké pěstounské rodině neúměrně zvyšuje nároky na všechny její členy. Vzájemně si konkurující a vylučující se požadavky dětí na rodiče a jejich čas zvyšují celkově míru stresu v rodině

Pěstounské rodiny, resp. děti, u nichž se vyskytují výše uvedené rizikové faktory, zasluhují jednoznačně pozornost a pomoc. Jako klíčové se podle některých výzkumů jeví období prvních šesti měsíců po příchodu dítěte do rodiny, kdy by měla být každé náhradní rodině - a zejména rodině zatížené vyšším rizikem - věnována přiměřená podpora.

V kontextu náhradního rodičovství bychom neměli pominout poznatky týkající se osobnosti samotných pěstounů.

- Kdo je dobrý pěstoun?
- Čím to je, že některé pěstounské rodiny jsou úspěšnější než jiné?

Některé charakteristiky úspěšných pěstounů jsou shodné s obecnou definicí dobrého rodičovství.

Dobrý rodič biologický i pěstounský je vřelý, vnímavý vůči potřebám dítěte, citlivý, orientovaný na dítě apod.

U pěstounů, kteří se dlouhodobě z různých důvodů cítili ve stresu, došlo významně častěji k rozpadu rodiny.

Stresem mohou být problémy v rodině, partnerské neshody, tíživě pocíťované výchovné problémy dětí.

Nízká míra osobní a vztahové flexibility pěstounské péči nesvědčí.

Také předchozí neúspěšné umístění dítěte v rodině podle autora, z něhož citujeme, zvyšuje pravděpodobnost opětovného neúspěchu.

Stabilitu pěstounské rodiny také podstatně oslabuje, pokud chování svěřených dětí začne negativně ovlivňovat biologické děti pěstounů.

Pěstouni vyjadřují potřebu podpory na formální a neformální úrovni.

U pěstounských párů je klíčová spokojenost v partnerském vztahu.

Pěstounské rodičovství představuje pro vztah zátěž.

Nejsou výjimkou ani páry, jejichž vztah se kvůli této zátěži rozpadne.

Proto je dobrý vztah a průběžná péče o něj tolik důležitá pro stabilitu celé rodiny.

Pěstouni čekají od profesionálů:

- dostupnost - budou tu "pro ně";
- respektování - budou jejich partnery;
- pozornost vůči potřebám rodiny;

- nápomocnost při zařizování praktických záležitostí (finance, doprava, služby);
- pomoc a rady rodině, jak pracovat s dítětem v různých situacích;
- emocionální oporu - vyslechnou je, navštíví, projeví zájem, pomohou;
- pomoc při kontaktování s biologickou rodinou dítěte.

Kontakt s biologickou rodinou je další velkou výzvou pro pěstounskou rodinu i pro ty, kteří ji podporují.

Úkolem profesionálů je pomoci pěstounům zvládnout tuto situaci, vyrovnat se se svými pocity a přijmout fakt, že jim svěřené dítě má vlastní rodinu, jež je pro jeho zdravý vývoj v určitém smyslu důležitá.

Zásady pro organizaci kontaktů mezi biologickými a pěstounskými rodinami

Setkání by měla být plánována v duchu následujících zásad:

- Zplnomocňování čili posilování silných stránek rodičů - rodiče by měli být vedeni k postupnému přebírání iniciativy při setkáních, k plánování programu. V tom jim může pomoci jak profesionál, tak v případě dobrých vztahů i pěstouni.
- Empatie čili posilování schopnosti rodičů vcítit se do potřeb jejich dítěte -měly by se plánovat a uskutečňovat takové společné činnosti dítěte a rodiče, které oběma stranám přinesou příjemné zážitky. Je třeba mít na ně vhodný prostor a čas.
- Odpovědnost čili posilování schopnosti rodiče zvládat vlastní emoce v průběhu návštěvy a dodržovat ujednaná pravidla - nedodržování dohod ohledně času či průběhu návštěvy tvoří jednu z hlavních překážek při navazování korektní komunikace mezi pěstouny a rodiči. Účast a podpora profesionála tomu může předejít.
- Aktivní rodičovství čili posilování vědomí rodičů, že jejich skutky i slova ovlivňují chování dítěte - následná reflexe průběhu návštěvy je pro podporu aktivního rodičovství nesmírně důležitá. Rodiče potřebují mít prostor pro vyjádření svých pocitů a obav. Měli by dostat zpětnou vazbu od profesionála.

Další velkou výzvou v oblasti náhradního rodičovství zůstává otázka kontaktů s biologickými rodiči dítěte.

Veškeré dostupné zdroje doporučují (až na přesně indikované výjimky) podporovat kontakt dítěte s rodiči.

Tento terminologický posun sám o sobě neřeší specifickou situaci dítěte mezi dvěma rodinami - mezi rodinou původní a náhradní.

Ať už se jedná o terapeutickou pěstounskou péči, nebo pěstounskou péči, jak ji známe běžně u nás, je kontakt mezi původní a pěstounskou rodinou situací náročnou pro všechny zúčastněné strany a vyžaduje velkou pozornost profesionálů.

V ideálním případě by všechny strany měly mít stejný cíl - návrat dítěte do vlastní rodiny.

Pokud to není možné, měl by být zajištěn kontakt dítěte s původní rodinou a stabilní zázemí dítěte v dlouhodobé pěstounské péči.

V každém případě má základní roli čas. Čím déle je dítě ze své původní rodiny, tím více klesá pravděpodobnost, že bude možný jeho návrat. Vztahy se postupně uvolňují, pochybnosti rodičů o vlastních výchovných schopnostech narůstají, rodina si vytvoří novou rovnováhu a v jejím soužití už dítě nemusí mít své místo. Proto je důležité udržet kontakt dítěte s rodinou i po jeho odchodu z ní bez ohledu na to, zda je umístěno v ústavním zařízení nebo v pěstounské péči.

Návrat dítěte z pěstounské rodiny do původní rodiny je také spíše výjimečnou událostí. Považujeme za nutné připomenout, že u většiny rodin, jejichž dítě je vychováváno v pěstounské péči, je třeba hledat přijatelnou míru a způsob kontaktu mezi dítětem a rodinou. Je možné, že se jako optimální ukáže kontakt pomocí dopisů nebo telefonátů.

Sledování takto formulovaného cíle není pro pěstouny jednoduché. Obvykle znají velmi tristiň rodinnou historii dítěte, jsou seznámeni i s mnoha negativními zážitky, které má dítě za sebou. To logicky vyvolává negativní emoce vůči biologickým rodičům. Pěstouni si kladou otázky typu: Kdo se může takhle chovat k vlastnímu dítěti? Proč mu tak ubližovali?

Výchova dětí v ústavních podmínkách

Řada zemí střední a východní Evropy prochází v současnosti procesem transformace ústavní péče o děti, které byly hodnoceny jako děti bez přiměřeného rodinného zázemí.

Česká republika patří mezi země s největší mírou "závislosti na předešlé cestě".

Ústavní formy péče zde mají tradici sahající do dob Rakousko-uherské monarchie.

Také marxistická ideologie výchovy, resp. převýchovy, viděla výhodu kolektivů v tom, že na ně lze jednotně a soustředěně působit, a tím pádem utvářet vyvíjející se osobnost dítěte v souladu s ideálem "socialistického člověka".

„Vinu“ za nepříznivé působení ústavů na děti nelze svalovat na pracovníky ústavů.

Ti často jednají s nejlepšími úmysly a vydávají mnoho sil na to, aby dětem kompenzovali nepřítomnost rodiny.

Vina je v systému čili v tom, jak je péče organizovaná.

Hlavní odpovědnost nese státní správa. Vysoké počty dětí v ústavní péči korelují s nedostatečným rozvojem sociálních a zdravotních služeb pro děti a rodiny v příslušných evropských zemích.

Metody sociální práce s rodinou

Problém objektivit a norem při posuzování rodiny

Určité hodnotové zakotvení má každá teorie užívaná ve společenských vědách.

Výpovědi o sociální realitě, byť jsou opřeny o teoretické koncepty, proto není možné pokládat za absolutně pravdivé, příp. nepravdivé.

V nejlepším případě odpovídají určité teorii použité určitým posuzovatelem v určité situaci.

Všechny nabízející se a využívané teorie mají vysoce reduktivní povahu.

Už proto je pracovník v pomáhajících profesích musí přesahovat určitým nadhledem.

A současně je třeba podporovat jeho sebereflexi zácvikem, supervizí a dalším vzděláváním.

Dotazník funkčnosti rodiny

Schéma používá následující kritéria:

- složení rodiny - úplná, neúplná, doplněná nevlastním rodičem, "družská" a náhradní;
- stabilita rodiny - pevná, narušená, rozvrácená;
- sociálně-ekonomická situace - velmi dobrá, dobrá, uspokojivá, špatná, velmi špatná; hodnotí se podle věku rodičů, vzdělání, typu zaměstnání, rodinného stavu, čistého příjmu na hlavu, kategorie bytu, počtu osob na obytnou místnost, vybavení bytu;
- osobnost rodičů - vyrovnaná s dobrou společenskou adaptací, nevyrovnaná s problémy, patologická;
- sourozenci - dítě má alespoň jednoho sourozence, dítě je jedináček, sourozenci jsou postižení nebo žijí mimo rodinu;
- stav a vývoj dítěte - odpovídá normě, vážněji narušený, těžce narušený;
- zájem rodičů o dítě - opravdový, formální, nedostatečný, nezájem či nenávistný vztah;
- péče rodičů o dítě - velmi dobrá, uspokojivá, dostatečná, špatná, nedostatečná či traumatizující.

Rodiny jsou bodovány systémem tzv. trestných bodů, které se za jednotlivá kritéria sčítají.

Každým získaným bodem se posuzovaná rodina posouvá směrem k typu afunkční rodiny, tj. k pásnu 15-24 bodů.

V pásnu 10-14 bodů jde o rodinu dysfunkční, v pásnu 5-9 je rodina posuzována jako problémová a v pásnu 0-4 body jde o rodinu funkční, resp. eufunkční.

Na problém objektivit posuzovatele v práci není brán zřetel.

Pojmy popisující funkčnost rodiny

Až do relativně nedávné doby se teorie a pozornost pomáhajících profesionálů zaměřovaly na odhalování a vysvětlování toho, co "nefunguje".

V našem prostředí (zejména ve školských zařízeních a mezi pedagogy) přežívá pojem "sociální patologie" pojmenovávající přesně tuto perspektivu.

I když lze vznášet námitky proti označení mnohoproblémová rodina, pokládá se tento pojem za užitečný. Je to rodina, s níž se profesionálové v pomáhajících oborech dostávají do kontaktu často. Tato rodina má vážné těžkosti ve více sférách svého fungování, jako je bydlení, finance, výchova dětí, partnerské vztahy, vztahy k členům širší rodiny, vztahy k institucím, konflikty se zákonem, nemoci, závislosti

Toto označení není nutné považovat za stigmatizující nálepkou - zdůrazňuje komplexní povahu potřeb takto označených rodin. V soudobé literatuře jsou označovány také jako rodiny se zvláštními potřebami.

Děti bez příznivých podmínek pro vývoj lze považovat za ohrožené, neboť je pravděpodobné, že bude ovlivněno jejich sociální fungování i v dospělosti.

Jinak řečeno, budou u nich častější projevy sociálního selhání.

Rodina může nepříznivě ovlivňovat nejen dítě, ale také ženy a staré, nemocné či postižené členy. Ti jsou pak ohroženými dospělými. V jedné rodině může být ohroženo víc jednotlivců. Proto je hledisko, které se zaměřuje jen na kvalitu života dítěte příliš úzké, i když je podporováno legislativou a resortní příslušností profesionálů hodnotících rodinu.

Dva základní druhy nepříznivého vlivu na děti (špatného zacházení s nimi) v rodině jsou zanedbávání významných potřeb dítěte a ubližování dítěti.

U traumatizovaných dětí se rozvíjí syndrom týraného či zanedbávaného dítěte.

Obecnějším pojmem je tzv. deprivanční syndrom, který popisuje důsledky toho, že dítěti nebyly naplňovány některé základní potřeby.

Extrémní podobou nepříznivého vlivu rodiny na dospělé je jejich týrání a zneužívání.

U dospělých jsou důsledky označovány jako syndrom týrané ženy či týraného muže, příp. syndrom týraného starého, nemocného nebo postiženého člověka.

Rodičovské chování má instinktivní základ modifikovaný vlivy společnosti.

Prostředníkem společenských vlivů je rodina, v níž budoucí rodiče vyrůstají.

Jejich osobní historie předurčuje ve velké míře to, jakými budou rodiči.

Dostatečně dobré partnerství je takový výkon partnerské role, který uspokojuje druhého partnera.

Normální rodina je sice svůdný koncept, ale dost obtížně definovatelný.

Statistická norma je pro celou populaci (také v ČR) zjistitelná jen u několika málo znaků rodinného chování.

Určitě není možné aspirovat na její zjištění ve všech sférách fungování rodiny.

Koncept je zajímavý hlavně jako (ne vždy dobře reflektovaná) představa "normality" u profesionálů pracujících s rodinami.

U nich bývá spojena s organizační kulturou instituce, která je zaměstnává.

Dostatečně dobře fungující rodina je ideál, k němuž má směřovat podpora rodiny.

Normy

Pracovník posuzující rodinu se ocitá v průsečíku následujících norem:

- osobní norma determinovaná pracovníkovou vlastní zkušeností z původní rodiny, příp. korigovaná zkušeností z jím založené rodiny - ta je zbarvená aktuální bilancí z vlastního rodinného soužití;
- norma pracovníkových referenčních skupin, tedy skupin, s nimiž se srovnává, nejčastěji kolegů a přátel;
- norma jeho společenské vrstvy, "subkultury";
- náboženství nebo jinak zakotvená "nadčasová pravidla", která pro pracovníka mají význam;
- obecná kulturní a společenská norma pro určitou dobu;
- normy kodifikované v národních zákonech a v precedenčních rozhodnutích soudů;
- mezinárodní právní normy, zejména týkající se lidských práva práv dětí;
- normy vyplývající z kultury organizace, v níž je pracovník zaměstnán;
- normy posuzované rodiny;
- normy referenčních skupin, společenské vrstvy, příp. subkultur, do nichž patří posuzovaná rodina;
- náboženství vyznávané rodinou.

Obecné normy a normy pro subpopulace jsou obvykle odhadovány.

Základní "normální" úroveň určitých znaků (tzv. baseline-level) bývá popsána na základě empirického průzkumu nanejvýš pro nějaký jednotlivý aspekt fungování rodiny, např. fyzické trestání dětí, složení rodinných domácností, příjmovou úroveň rodin.

V posledních desetiletích se ukazuje, že znaky fungování rodiny, zejména ty, které charakterizují komunikaci a reflexi sociální reality, jež byly původně připisované "patologickým" rodinám, se vyskytují také v rodinách neklinických.

Navíc se ukazuje, že variabilita chování v tzv. normálních rodinách je neobyčejně velká

Velkým problémem tradiční sociální práce je nerefléktované promítání osobních norem a norem pracovníkových referenčních skupin do profesionálního hodnocení rodiny.

Pracovníci to sami někdy označují jako hodnocení "srdcem".

Kulturně citlivá sociální práce je založena na reflexi všech norem, jež jsou ve hře, a na opatrném přezkoumávání jejich relevance pro řešení daného případu.

Souběžné působení uvedených norem nastavuje pracovníkovy prahy citlivosti.

Důležité jsou prahy, podle nichž pracovník kategorizuje rodiny na ty, které pomoc nepotřebují, na ty, které ji potřebují, a na ty, jimž pomoci nelze, protože jejich problémy jsou příliš velké, komplexní, příp. chronické.

Problém objektivitě hodnotitele

Postmoderní koncepce vědecké pravdy zpochybňují možnost formulovat absolutně pravdivá tvrzení bez ohledu na to, kdo a v jakém kontextu je formuloval.

Pravda je pojímána spíše jako konsenzuální výsledek diskurzu zainteresovaných subjektů.

Ideál pozitivistické objektivní vědeckosti nepřestal mít vliv na praxi pomáhajících profesí.

První přístup se nazývá vědecké pozorování, kdy pracovníci pokládají za účelné udržovat si od hodnocené rodiny odstup.

Opírají se o soubor faktů, které chtějí mít ověřené předtím, než budou formulovat své závěry.

Využívají strukturované nástroje (posuzovací škály, dotazníky), porovnávají fakta hovořící ve prospěch rodiny s fakty, jež svědčí o závažných nedostacích ve fungování rodiny.

Rizikové faktory nelze jednoduše sčítat, připomíná citovaná autorka, mohou se násobit nebo jinak nelineárně ovlivňovat.

Tito pracovníci jsou si vědomi moci dané jim úředním pověřením a otevřeně o ní s rodinami mluví.

Kladou na rodiny jasně formulované požadavky

Druhý přístup se nazývá reflexivní hodnocení, kdy pracovníci sami sebe popisují jako velmi angažované na osudu rodiny.

Důraz kladou na porozumění tomu, jak se rodina dostala do současných těžkostí. Výsledné hodnocení rodiny se u nich opírá o průběžně zpřesňované pracovní hypotézy.

Připouštějí, že do závěrečného hodnocení rodiny se promítají jejich intuitivní soudy, které nejde zcela založit jen na zjištěných faktech; využívají k posuzování rodiny strukturovaných nástrojů, k jejich výsledkům jsou ale rezervovanější.

Zabývají se více historií rodiny než pracovníci orientovaní na vědecký přístup.

Jsou otevření k názorům jiných profesionálů, kteří se rodinou zabývali nebo zabývají.

K této typologii se dodává, že postoj zdůrazňující vědeckost je výhodou při komunikaci profesionálů s jinými zainteresovanými subjekty.

Dává jejich soudům váhu.

Pozice profesionálů, kteří se na vědecké postupy neodvolávají, je v odborném diskurzu snadněji napadnutelná.

Pro praktickou práci s rodinami bychom považovali za dostatečné navázat pracovní spojení s většinou členů rodiny, příp. se všemi členy rodiny.

Tímto pojmem označujeme respekt k rodině i jednotlivcům, jasnou komunikaci a zřetelné hranice odpovědnosti zúčastněných subjektů.

Garancí "dostatečně dobrého hodnocení" jsou konzultace s kolegy v rámci intervize na jednom pracovišti, spolupráce v multiprofesních týmech a supervize.

Všechny tyto způsoby posilování kvality hodnocení jsou v ČR zatím využívány málo.

Trendy vývoje rodiny

Je velice obtížné shrnout do několika odstavců vše, co bylo v poslední době o rodině napsáno.

Institut rodiny nepochybně doznává v posledních desetiletích řady změn, a to nejen ve vyspělých západních zemích, ale i u nás.

Postmodernistický pohled na vztah sociální práce a rodiny

Pro post – tradiční společnost není ovšem definiční to, že se její členové musí rozhodovat, ale to, že musí aktivně vytvářet své životy v kontextu velkého množství možností a nabídek.

Transformace rodiny a rolí

Po většinu dvacátého století muž a žena v zásadě znali své místo a sociální stát intervenoval, aby ti, kteří jsou na okraji společnosti na své role a povinnosti nezapomněli. Individualismus se jako praktický model chování prosazoval postupně

Postmodernistický pohled na vztah sociální práce a rodiny

Individuální identita se nejprve prosazovala ve sféře mimo rodinu a intimní vztahy.

Rodina dokonce zůstávala až do konce šedesátých let 20. století ostrovem zachovávajícím prostor pro prožívání kolektivní (skupinové) identity, která tvořila protiváhu zrychlujícímu se tempu sociálních změn vně rodiny.

Během zhruba padesáti let (1918-1968) se požadavek, že muž má pracovat mimo domov, aby vydělal peníze na domácnost, a žena zůstává doma, aby se co nejlépe postarala o děti, stává samozřejmostí ve všech sociálních vrstvách.“

Vlivem feministického hnutí, které na přelomu šedesátých a sedmdesátých let formulovalo jako svůj univerzální cíl přijetí individualistické perspektivy, došlo nakonec k převzetí této perspektivy i ve vztahu k rodině.

Postmodernistický pohled na vztah sociální práce a rodiny

V rodinném chování se projevuje

(1) tranzice od trvalého závazku k otevřenosti novým možnostem,

- (2) odklon od vzájemné oddanosti směrem k respektu a plné nezávislosti,
- (3) schopnost oběti pro vztah je nahrazována hledáním seberealizace skrze vztah a
- (4) nahrazování libiduální zdrženlivosti spontánní libiduální seberealizací.

V etapě prosté modernity byli muži (mužskost) definováni primárně jako pracovní síla a jako živitelé rodin. Žena a ženskost naopak byla definována v termínech mateřství, péče o domácnost, výchovy dětí, péče. Ženy měly status specialistek na lásku a emoce.

Rodina dokonce zůstávala až do konce šedesátých let 20. století ostrovem zachovávajícím prostor pro prožívání kolektivní (skupinové) identity, která tvořila protiváhu zrychlujícímu se tempu sociálních změn vně rodiny.

Po většinu dvacátého století muž a žena v zásadě znali své místo a sociální stát intervenoval, aby ti, kteří jsou na okraji společnosti na své role a povinnosti nezapomněli. Také sociální práce obojí posilovala a byla ovlivněna ideologií materialismu. V duchu této ideologie byla pak intervence do rodinného života redukována na „regulaci mateřství“ a „střet“ mezi ženami a sociálními pracovníky.

Muži, vedle toho, hrající roli dobrých živitelů, ztráceli kontakt s emočním životem společnosti. To neznamená, že nemilovali své ženy a děti, ale že všeobecně projevovali distanci od světa intimity, což sociální pracovníci rovněž očekávali a svým očekáváním posilovali.

Komunikace v rodině, kterou zprostředkovávali sociální pracovníci, tak byla založena na limitovaných a limitujících možnostech. Manželství a intimní vztahy byly vnímány spíše jako „osud“ než jako něco založeného na vyjednávání a volbách, na nichž je možno pracovat a které je možno ovlivňovat a utvářet.

Podobný charakter měly vztahy mezi dospělými a dětmi, které byly ještě do poloviny 20. století založeny spíše hierarchicky a autoritativně. Nepředpokládalo se, že děti mají právo vyjednávat nebo být vyslyšeni způsobem, který je odlišný od jejich rodičů a dalších vychovatelů.

Transformace rodiny a rolí

Společenské a ekonomické změny i specifický vliv ženských hnutí podnítily významný růst počtu žen, zvláště vdaných žen, které pracují mimo domácnost. Od šedesátých let narůstá kritika modelu ženy v domácnosti, vzrůstá počet rozvodů, omezuje se legitimita manželství jako výlučného modelu kohabitace.

Ženskou roli již nelze jednoduše definovat v kontextu péče o děti, výchovy a „emoční specializace“. Mužské a ženské role a jejich biografie přestávají být vázány na tradiční modely rodinného života.

Ženy získaly možnost disponovat vlastní biografií, mohou svůj život plánovat nad rámec mateřství a výchovy dětí. Od mužů, kteří jsou otci, se naopak stále více očekává, že se vedle své tradiční role živitele, budou podílet také na výchově a zajímat se o emoční svět rodiny. Tradice přestala plnit legitimační úlohu, a to i pokud jde o rozdělení rolí či úkolů v rodině. Vše je třeba dohodnout a je věcí partnerské dvojice, jakou podobu bude mít uspořádání partnerského či rodinného života

Giddens (1994) ukazuje, že vztahy začínají mít v pozdně moderní době své vlastní osudy. Pokud omrzí a obecně řečeno neposkytují to, co se od nich očekávalo, mohou být legitimně ukončeny. V kontextu společenských norem přestává být přítom významné, zda se jedná o vztah a rozlukou formální (sňatek-rozvod) či neformální (kohabitace-rozchod).

Pojátkem vztahů jsou spíše emocionální pouta vytvářená na základě osobní atraktivnosti, sexuality a citů spíše než ekonomické potřeby. Pozdně--moderní vztahy jsou zakládány na důvěře, otevřenosti a vyjednávání. Co muži a ženy dělají, jaké role vykonávají, kým jsou, musí být diskursivně ospravedlněno, zdůvodněno a vyjednáno. To znamená, že chování a postoje musí být obhajitelné v demokratické debatě a také akceptovatelné partnerem.

V tomto kontextu předpokládá, že v současné západní kultuře lze již manželství rozumět v zásadě spíše jako spojení rovnocenných partnerů než jako uplatnění patriarchálního modelu. Novou a existenciálně významnou dimenzí partnerského života se stala potřeba vztah manželským párem aktivně utvářet. Přes všechny uvedené charakteristiky vztahů v pozdně-moderní společnosti však není možno konstatovat, že všechny vztahy jsou nyní organizované na principu rovnocenného vyjednávání.

Mnozí muži i mnohé ženy stále vyhledávají tradiční formy vztahů a svá manželství prožívají i s tradičně uspořádaným systémem rolí a dělby práce.

Trendy vývoje rodiny

Rodinné a reprodukční chování mladé generace se v devadesátých letech dynamicky mění a diferencuje. Průměrné demografické ukazatele signalizují oddalování sňatků a porodů prvních i dalších dětí do vyššího věku a tím snižování počtu dětí v dnešních mladých rodinách. Postupně dochází k opouštění tradičního modelu reprodukce a k přechodu k novému, "modernisticky" orientovanému, který se vyznačuje diferenciací reprodukčního chování a změnami v časové distanci i posloupnosti startů manželského a rodičovského života.

Orientace na jednotlivé typy demografického chování prochází přitom "napříč" sociálními vrstvami a skupinami, takže lze hovořit pouze o inklinaci sociálních skupin k určitému modelu, nikoliv o sociálně determinovaných typech. Důsledkem uvedených trendů, spolu s trvale vysokou mírou rozvodovosti, jsou i změny ve struktuře forem rodinného soužití, zejména vzrůst podílu nesezdaných soužití, domácností (svobodných) jednotlivců, neúplných rodin a úplných rodin bez dětí.

Změny rodinného chování mladé generace jsou přirozenou součástí celkových změn jejího způsobu života, odrážejících nové podmínky ekonomické i společenské. Patří k nim i diferenciací životních stylů, tedy i demografického chování a forem rodinného soužití. Manželství je těsně spojováno s mateřstvím a otcovstvím a naopak (rození dětí s manželstvím), takže hlavní "racionalizační" tendencí "modernisticky orientované" části dnešní mladé generace je zásada oddalování sňatku do doby, kdy se má narodit dítě (ani pak není vždy uskutečněn) a ochrana před otěhotněním do doby získání (stabilnějšího) zaměstnání po ukončení přípravy na povolání, zatímco zajištění samostatného bydlení se jeví jako velice žádoucí, nikoliv však nutná podmínka.

Osvobození se od pout tradičních norem umožňuje uspět v podmínkách náročnějších požadavků tržně orientované, dynamické a otevřené společnosti (a je to tak zřejmě i vnímáno), ale rostoucí individualismus oslabuje rodinná pouta a aspirace.

Nesezdaná soužití

Nesezdané soužití je definováno společným bydlením a společným hospodařením bez uzavření manželství. V souladu se vzrůstající společenskou tolerancí alternativním způsobům partnerského života jsou častější i družská soužití svobodných mladých lidí. Volná soužití jsou projevem potřeby trvalejšího a naplněného partnerství a neochoty odkládat její uspokojení na pozdější dobu, paralelního vlivu protichůdné potřeby uchovat si svou nezávislost a odložit definitivní rozhodnutí na pozdější dobu.

Téměř 70 % mladých svobodných lidí považuje soužití na zkoušku za vhodnou předmanželskou zkušenost, ale jen 7 % předpokládá, že by se svým partnerem takto žili trvale. Trvalé nesezdané soužití by podle očekávání preferovali více muži (11 %) než ženy (7 %). Hlavní podmínkou změny chození v nesezdané soužití je pro většinu lidí možnost získat samostatné bydlení. Volný svazek muže a ženy bývá považován za určitou formu přechodu či přípravy na manželství. Volné soužití umožňuje plynulejší a méně stresující adaptaci na společný život, protože není považováno za definitivní, je zde zachována možnost volby.

Dlouhodobější setrvávání v nesezdaném soužití může mít jiné důvody, dost často ekonomické. Ukázalo se, že delší družské soužití je typické spíše pro partnery s nízkým vzděláním a nižší socioekonomickou úrovní. Uzavření manželství by bylo pro takový pár finančně nevýhodné, protože by ztratil nárok na některé sociální dávky.

Preference volného svazku signalizuje aktuální postoj k partnerství, ti, kteří si jej zvolí, bývají primárně méně konvenční a manželství pro ně nemá tak vysokou hodnotu. Volnému soužití dávají někdy přednost i lidé, kteří mají pouze subjektivní důvody oddalovat uzavření manželství. Nesezdané soužití jim nepřipadá tak závazné, a proto se mohou plně soustředit na cíl, který je pro ně důležitější, např. profesní rozvoj. Partnerům, kteří žijí ve volném svazku,

se rodí méně dětí, mladí lidé často nepovažují za nutné uzavírat manželství, dokud se nerozhodnou mít děti.

Na druhé straně může jít primárně o volbu alternativy, která s dětmi příliš nepočítá. Tato skutečnost může být důsledkem nejistoty volného soužití, které není akceptováno jako dostatečně funkční zázemí pro rodinu s dětmi. Bezdětnost může být signálem, že je tento vztah chápán jako přechodný či limitovaný.

Manželství

Manželství patří mezi nejstarší sociální instituce v dějinách lidstva. Na základě židovsko-křesťanské tradice se rozvinul ideál striktně monogamního a trvalého partnerského soužití, které bylo považováno za svátost.

Postupem času, v souvislosti se sociokulturními proměnami, se pojetí manželství změnilo. Ztratilo svůj původní společenský význam i mnohé, kdysi důležité funkce. Manželství je jedna ze dvou aktuálně existujících forem institucionalizace párového vztahu (druhou je registrované partnerství homosexuálně orientovaných lidí).

Uzavření manželství přináší nová privilegia i povinnosti, některé z nich jsou zakotveny ve formě právních předpisů. Na druhé straně je současné manželství relativně volnou institucí, která nemá společensky jednoznačně určené normy chování ani přesně vymezené role.

Manželství lze vymežit několika způsoby:

Sociálně: manželství představuje dyádu, malou sociální skupinu, která spojuje dvě dosud cizí rodiny novým vztahem příbuzenství.

Psychologicky: oba partneři se definují svou příslušností k tomuto vztahu, v němž získali určité role a zvolili si nějaký životní styl. Pro jejich vztah je typický způsob komunikace, uznávání určitých norem, hodnot i strategií řešení konfliktů.

Fyzicky: manželství má vymezen určitý prostor a čas, manželé spolu sdílejí společné teritorium domova a zatím nespecifikovaný časový úsek společného života.

Uzavření manželství doprovází změna většiny sociálních vztahů obou manželů. Mění se vztahy s původní orientační rodinou, adaptace na manželství zahrnuje i zvládnutí vztahu s rodiči, resp. dalšími příbuznými. Manželský pár se emancipuje z vazby na generační skupinu. Snižuje se četnost vzájemných kontaktů a mění se i jejich forma, postupně stále více ustupuje potřebám nové rodiny

Manželství jako trvalejší životní společenství rozvíjí kvality, které jsou v kratších a méně závazných vztazích nedostupné, umožňuje vytvoření společného světa, který má posléze i svou historii. Může být zdrojem radosti a přispívat k vyrovnanosti jedince, ale stejně tak může

být zdrojem stresu. Určitý rozpor vyplývá z faktu, že oba partneři se zároveň potřebují i prosadit, získat dost prostoru pro rozvoj své individuality.

V současné době dochází ke snížení počtu uzavřených manželství a k odkladu sňatku do pozdějšího věku. V roce 2000 byl průměrný věk svobodného ženicha 28,9 a průměrný věk nevěsty 26,5 let, to znamená, že za deset let vzrostl přibližně o 4,5 roku. Pro mladé dospělé není uzavření manželství aktuálně tak atraktivní, jako bylo dřív, např. v generaci jejich rodičů. Jedním z důvodů je omezení finančních i sociálních výhod, které může přinášet, zvýšení nabídky jiných forem seberealizace a nakonec i větší tolerance společnosti k alternativním způsobům života.

Dnešní generace mladých dospělých si může dovolit být nezávislá a usilovat o vlastní rozvoj bez ohledu na ostatní, a tudíž se vyhýbá z jejich hlediska předčasným závazkům, které by je mohly omezovat. Obecně uznávaný důvod k uzavření manželství je zplodění dětí, a tak mladí dospělí často souhlasí se vstupem do manželství, až když se rozhodnou mít děti. Z hlediska doby vstupu do manželství se česká populace začíná výrazněji diferencovat. Mladí lidé s nižším vzděláním setrvávají u tradičního modelu relativně raného vstupu do manželství. Jejich vzdělanější vrstevníci, kteří kladou větší důraz na rozvoj vlastní profesní kariéry i volnočasové aktivity, oddalují založení rodiny do druhé poloviny mladé dospělosti.

Manželství uspokojuje různé psychické potřeby, mnohé z nich může docela dobře saturovat pouhé partnerství, ale nabízí i leccos navíc.

- Potřeba citové jistoty může být uspokojována ve větší míře, protože partnerství bylo úředně potvrzeno.
- Potřeba seberealizace. Uzavřené manželství potvrzuje splnění sociální normy. Tímto způsobem se mladý dospělý formálně začleňuje do určité sociální struktury.
- Potřeba otevřené budoucnosti. Manželé plánují společný život, mají nějaký společný cíl, např. chtějí vytvořit hezký domov a zplodit děti.

Oba manželé, resp. i jejich orientační rodiny, mají ve vztahu k tomuto manželství určitá očekávání. Obecně platí, že čím je větší rozpor mezi skutečností a očekáváním, tím menší bude spokojenost s tímto manželstvím. Předpoklad úspěšnosti dalšího rozvoje manželství je dán mírou rozdílu mezi očekáváním a reálnou možností či ochotou toto očekávání v daných podmínkách naplnit

Důležitou roli zde hraje:

1. Osobnost partnera, tj. rozpor mezi skutečností, jeho reálnými vlastnostmi, představami a potřebami a tím, co se od něj očekává, tj. míra idealizace jeho osobnosti či požadavky na jeho chování.
2. Představa o své vlastní roli v manželství, míra reálnosti této představy.

3. Míra souladu vzájemných očekávání a plánů obou partnerů a jejich reálnost. Manželé pocházejí z různých rodin, a proto mívají různé představy.
4. Obsah rolí obou manželů současná společnost jednoznačně neurčuje. Tradiční představy o obsahu role manžela a manželky postupně ztrácejí svou vyhraněnost.
5. Zprostředkované zkušenosti s manželstvím rodičů. Obecně platí, že pozitivní zkušenost z dětství vytváří kvalitnější základ pro zvládnutí vlastního manželského soužití.
6. Ideálu, jemuž by se chtěli přiblížit. Mladí lidé si vytvářejí nějakou idealizovanou představu, jejíž uskutečnění není příliš pravděpodobné

Postoj mladých manželů často ovlivňuje pocit výjimečnosti jejich vztahu, který je dán převahou emocionální složky postoje a posilován nezkušeností. Mýtus šťastného manželství, které nepostihne žádný konflikt či neporozumění, nepříznivě ovlivňuje jejich názory i chování. Negativně působí i mýtus nezbytnosti stejného prožívání, uvažování a jednání obou manželů. Za těchto okolností je jakákoliv názorová rozdílnost hodnocena jako signál úbytku lásky apod.

Důvodem k uzavření manželství je především individuální rozhodnutí obou partnerů, které vyplývá z jejich vzájemného vztahu, má tedy převážně emoční základ, nejčastějším motivem je láska a touha po bezpečném zázemí. Citový vztah bývá hlavním důvodem k uzavření manželství, ale vzhledem k labilitě a zákonitě proměnlivosti emoční vazby nemůže být zárukou jeho stability. Důraz na finanční jistoty kladou poněkud překvapivě především ženy, zejména ty, které se chystají do manželství vstoupit, a ženy s nižším vzděláním.

Vývoj manželství.

Manželství prochází několika vývojovými fázemi, které jsou označovány také jako životní cykly rodiny.

První stadium zpravidla bezdětného manželství je obdobím postupné adaptace na novou roli a na nový způsob života s partnerem.

V období adaptace na manželství lze dále diferencovat dvě, po sobě jdoucí fáze:

- a) Fáze primární orientace, kdy se mladí lidé v situacích společného soužití vzájemně poznávají.
- b) Fáze budování hnízda není jen obdobím zařizování společného domova, ale i postupného vymezování pravidel společného soužití (hospodaření, rozhodování, dělba práce, společenské kontakty i trávení volného času).

Manželství přináší i stresové situace, dané pocitem omezení vlastní svobody, postupným narůstáním stereotypu, nakupením povinností a nárůstem zodpovědnosti. V adaptační fázi se specifikuje vzájemný vztah manželů, zejména v oblasti komplementárních charakteristik, jako je dominance a submise. Jde o to, kdo získá větší moc a autoritu, a naopak, kdo se v čem podřídí.

Charakteristiky šťastného manželství lze shrnout do několika bodů, které ve svém souhrnu vytvářejí předpoklad pro spokojený život manželského páru :

- Obecné sociální předpoklady:
- Dobré rodinné zázemí v původní orientační rodině.
- Dobrá ekonomická situace rodiny a možnost vlastního bydlení.
- Přijatelné vztahy s oběma orientačními rodinami.

Předpoklady vyplývající z partnerského vztahu:

- Vzájemné porozumění a vědomí úcty a respektu, uspokojující potřebu pozitivního hodnocení.
- Pozitivní a stabilní emoční vztah uspokojující potřebu citové jistoty obou partnerů.
- Zájem o pocity druhého a jeho pohodu, vzájemná empatie.
- Dosažení uspokojivé míry spolupráce při zvládnání povinností vyplývajících ze společného života.
- Ohleduplné chování k sobě navzájem.
- Sdílení většiny důležitých postojů a hodnot, snižující riziko vzniku konfliktů.
- Schopnost řešit problémy a nenechávat je, aby narůstaly.
- Uspokojivý sexuální život.

V manželském vztahu, zejména pokud by byl méně uspokojivý, se projevuje efekt negativní informace, tendence přeceňovat nepříznivé zkušenosti s partnerem a vnímat ho jako horšího, než ve skutečnosti je.

Důležitým předpokladem přijatelného rozvoje manželství je vyřešení vztahu a případné vázanosti na vlastní rodiče a úprava kontaktu s původní rodinou, která by neměla být prioritní a stejně tak by neměla být vytěšňována.

V počáteční fázi bezdětného manželství považuje většina lidí za samozřejmou symetrii rolí obou partnerů. V praxi však bývá situace trochu jiná. Lpění na naprosté rovnosti zvyšuje riziko vzniku konfliktů. Role manželky není v současné době redukována na péči o domácnost. Muž ztratil v české rodině výsadní postavení živitele a stal se pouhým spoluzivitelem, i když většinou tím významnějším.

Manželství obvykle přináší větší zátěž pro ženy než pro muže, přetrvává tradiční disproporce mužských a ženských povinností, z níž vyplývá asymetrie dělby práce v domácnosti. Mladé ženy akceptují rovnost v partnerském vztahu jako ideál, jehož by si přály dosáhnout. Avšak v reálném životě počítají spíše s tradičním modelem, lehce zmírněným větší účastí manžela na plnění domácích povinností a pokud se partner jinak chová přijatelně, tolerují jej. Rozpor mezi skutečností a očekáváním větší rovnosti snižuje spokojenost žen v manželství.

Představy mužů a žen o manželství i jejich potřeby, které by měly být v rámci takového vztahu uspokojovány, jsou různé. Rozdílný postoj obou partnerů zvyšuje riziko nesplnění jejich očekávání. Muži považují po uzavření manželství partnerský vztah za jistý a nemají potřebu pravidelně opakovaného vzájemného vyznávání citů. Za výraz lásky považují činnost ve prospěch rodiny, výdělek či vybudování něčeho potřebného, sdílené aktivity, trávení společného času a sexu. Muži bývají v manželství zpravidla celkem spokojeni, nemají potřebu o ničem diskutovat a něco měnit, ani se podílet na domácích povinnostech, pokud k tomu nejsou přímo donuceni.

Menší sociální citlivost mužů se projevuje nepochopením významu prvotních signálů nespokojenosti partnerky, nepovažují je za důležité, a teprve když jejich nakupení vede k rozsáhlejšímu konfliktu, zpravidla s údivem konstatují, že manželka není spokojená. Muži mají tendenci nezabývat se ničím, co nelze pochopit racionálně a tudíž emoční problémy přehlížejí či popírají.

Ženy do manželského vztahu více investují a také od něj více očekávají. Chtějí být partnerem i po uzavření sňatku ujišťovány, že jsou milovány. Nepotřebují být v takové míře oceňovány za své výkony, protože mohou kladné hodnocení získat i od přátel či příbuzných, ale v oblasti lásky to nejde. Kladou větší důraz na duševní porozumění, chtějí, aby jejich partner vycítil, co potřebují. Ženy více zdůrazňují expresivní aktivity, jako jsou vnější projevy emocí, a komunikaci o vlastních pocitech. Chtějí, aby se o všem, co považují v rodině za důležité, mluvilo, ale vždycky nedovedou své požadavky vyjádřit tak, aby je manžel mohl správně pochopit a měl šanci adekvátně reagovat.

Ženy jsou v manželství častěji nespokojeny, protože mají pocit nespravedlivého rozdělení povinností, nepochopení a nedostatečné podpory. Míra spokojenosti mladých lidí v manželství postupně stále klesá. Manželství současnosti přináší povinnosti a omezení jako dřív, ale na druhé straně má méně výhod. Sexuální život už dávno není vázán na manželství a ani setrávání ve stavu svobodných nepřináší takové sociální stigma jako v minulosti. Alternativní styl svobodného života bez trvalejšího partnera či volné soužití může být pro mnohé mladé lidi přitažlivější, přinejmenším dočasně.

Život bez trvalého partnera

Současná společnost život bez partnera více toleruje, není tak sociálně stigmatizující, jako byl dřív, i když se v postojích k takovým lidem, zejména ke konci mladé dospělosti, objevuje soucit, odsouzení či opovržení.

Manželství, resp. trvalejší partnerství, člověka váže k různým sociálním skupinám a stává se důležitou součástí jeho identity. Jedinec, který žije sám, je ve větší míře definován jinak než mezilidskými vztahy, např. svou profesí. Chybí mu určitá složka identity, ale na druhé straně

si zachovává větší osobní i sociální autonomii Nejistý a závislý člověk by si jej dobrovolně nezvolil.

Ve skupině mladých dospělých lze diferencovat tři skupiny lidí, kteří žijí bez trvalejšího partnera:

- Lidé, kteří žijí sami, protože jim to vyhovuje a hodlají tak žít i v budoucnosti.
- Někteří lidé sice preferují samostatný život bez trvalého partnera, ale považují jej za dočasnou variantu.
- Existují i lidé, kteří si osamělý život nevybrali, ale nemají jinou možnost. Z nejrůznějších důvodů nezískali žádného trvalého partnera, s nímž by mohli žít.

Výhody solitérního života lze shrnout do několika bodů:

- Svoboda, volnost, otevřenost novým zkušenostem a s tím související větší rozvoj nezávislosti.
- Možnost zaměřit se nerušeně na vlastní cíl, věnovat mu veškerou energii a zvýšit tak naději na dosažení lepších výsledků.
- Možnost dozrát a ujasnit si priority svého směřování v soukromí (tj. v oblasti intimity), život bez hlubších partnerských vazeb, může představovat moratorium dospělého věku.
- Větší soukromí, neomezované ohledem na dalšího člena domácnosti.

Život samotného jedince má i svá rizika:

- Jedním z nich je možnost zásadnější egocentrizace, zafixování takových osobnostních vlastností a strategií chování, které působí rušivě v jakémkoliv soužití, resp. v jakékoliv spolupráci
- Návyk na vlastní, ničím neomezovaný životní styl a narůstající neochota jej změnit a přizpůsobit se požadavkům partnera.
- Sociální izolace a zvýšení rizika osamělosti v rámci vlastní generace, jejíž příslušníci postupně vstupují do manželství.
- Riziko ztráty příležitostí k uzavření manželství a založení rodiny, bilancování v pozdějším věku může vycházet z jiných hodnot.

Nestandardní variantou života mladého dospělého je setrvávání v původní orientační rodině a udržování infantilních vazeb na rodiče, popřípadě život v rámci pseudopartnerství s vlastním rodičem opačného pohlaví.

Rodičovství

Rodičovství je významným projevem generativity dospělého věku, ale i specifickým způsobem naplnění intimity, protože umožňuje vznik výlučné, hluboké citové vazby, většinou přetrvávající po celý život. Rodičovství je považováno za zcela přirozené, ne-li samozřejmé

vyústění manželství, je jedním z hlavních důvodů k jeho uzavření. Může být zdrojem psychosociálního obohacení, ale zároveň představuje velkou životní zátěž

Rodičovská role je důležitou součástí identity dospělého člověka. Je to role primárně biologicky podmíněná, která má i svou psychickou a sociální hodnotu.

Lze ji charakterizovat v několika následujících bodech:

- Rodičovská role je silně asymetrická, je to jediná, nezpochybnitelně nadřazená role.
- Rodič je dominantní autoritou, dítě je závislé na jeho péči a zároveň je mu ve všem podřízené.
- Rodičovská moc a pocit kontroly nad dítětem je téměř absolutní, rodič rozhoduje prakticky o všem, co se jej týká.
- Ve srovnání s ostatními rolemi má jeden odlišný znak, není vratná. Nelze přestat být rodičem a nelze ani dítě vyměnit, pokud by jeho vlastnosti nebyly vyhovující
- Dítě jej poutá specifickou a nezrušitelnou vazbou k partnerovi, druhému rodiči, protože je jejich společným potomkem.
- Rodičovství, vzhledem k naprosté závislosti malého dítěte, představuje zásadní zvrát v životě člověka, který vyžaduje změnu životního stylu.
- Rodičovství není snadným úkolem, přináší i mnohá omezení a ztráty.
- Je výzvou, která nemusí být akceptována zcela jednoznačně.

1. Model vlastních rodičů může působit jako pozitivní vzor, který lze akceptovat bez podstatné změny a který tudíž posiluje ochotu mít děti.

2. Pokud by byl rodičovský vzor hodnocen negativně a představoval by nežádoucí alternativu, stimuloval by odlišný, zpravidla nejistý a odmítavý postoj k rodičovství i jiné chování.

Vnitřní stimulace rodičovství.

Potřeba zplodit potomstvo je vrozenou biologickou potřebou, pudem zajišťujícím zachování existence rodu. Rodičovství může nějakým způsobem uspokojovat všechny základní psychické potřeby a stejně tak může jejich uspokojení blokovat. Schopnost mít potomstvo potvrzuje normalitu dospělého člověka na biologické i psychosociální úrovni. Ploditelská kompetence má velký význam zejména v některých společenských skupinách (např. na venkově) a poskytuje dospělému člověku novou identitu.

Potřeba otevřené budoucnosti. Dítě je pokračováním života svých rodičů, funguje jako potvrzení jeho symbolické kontinuity. Tím, že je přežívá, uchovává jejich vlastnosti, tělesnou podobu, tradici, hodnoty a zvyklosti, a předává je dalším generacím

V poslední době nabývá na významu racionální přístup k rodičovství, jeho plánování. Je zřejmé, že mladí lidé odkládají jak uzavření manželství, tak narození prvního dítěte. Chtějí aktivně ovlivňovat svůj život. Obecně akceptovaný mýtus, že všichni normální lidé mají chtít děti a těšit se na ně, může působit jako stres. Vztah k vlastnímu dítěti se může vytvářet až v průběhu těhotenství nebo dokonce po jeho narození.

Mladí lidé mají tendenci mít méně dětí a mít je později. Průměrný počet dětí připadajících na jednu ženu v reprodukčním věku činil v roce 2004 1,23 dítěte, zatímco v roce 1986 to bylo 1,94. Jednou z příčin může být rozčarování z reálného mateřství, které naprosto neodpovídá romantickým představám mladých lidí. Dokud rodičovství neprožijí, chtějí více dětí než potom. Podle teorie postmaterialistických hodnot souvisí změny v plodnosti s větším důrazem na kvalitu života, kterou by mohl nárůst potomstva zhoršit. O počtu dětí rozhodují v současné době především ženy a ty zvažují, zda jsou schopné zvládnout zátěž, kterou by narození dalšího dítěte přineslo.

Rané rodičovství.

Lidé se základním vzděláním a vyučením uzavírají manželství brzy a vzápětí mají děti. Ženy, které nemají profesní aspirace, mají děti mnohem dříve a mívají jich víc.

Pozdní rodičovství.

Mnozí mladí lidé se chtějí naopak vzdělávat, vybudovat si profesní pozici, dosáhnout žádoucího sociálního postavení a určitého ekonomického zázemí. U starších žen se ukázal nejvlivnější determinantou přijetí mateřství pocit emoční připravenosti mít dítě, který se obvykle dostaví po dosažení ostatních životních cílů. Zralejší rodiče bývají sebejistější, mají větší sebedůvěru a pocit kontroly nad situací, což se projevuje i ve vztahu k dítěti, jemuž se více věnují, bývají citlivější a empatičtější k jeho potřebám, rodičovství jim přináší větší uspokojení atd. Na druhé straně po 35. roce narůstá biologické riziko, zejména u matek. S postupem věku se zcela obecně snižuje fertilita a zvyšuje se pravděpodobnost rizikového těhotenství a postižení plodu.

Rodičovské role jsou diferencovanější než role bezdětných manželů. Nová role otce a matky více odpovídá tradičnímu vzorci komplementarity dominantního, racionálního a nezávislého muže a závislé, submisivní a emotivní ženy. Zplozením dítěte se v plné míře vyrovnávají vlastním rodičům, teprve v této době získávají všechny specifické zkušenosti, které z rodičovství vyplývají. Vyrovnání rolí, a s nimi spojeného sociálního statusu, často vede i ke vzájemnému sblížení a k lepšímu porozumění obou generací.

Role matky má jasně vymezená práva i povinnosti. I v současné české společnosti je akceptován názor, že role matky a pečovatelky o rodinu je biologicky daná a pro ženu zcela samozřejmá, představuje základní poslání ženy. Role otce je v současné době charakteristická větší variabilitou a nejednoznačností jejího vymezení, je méně normativní. Má menší prestiž než role mateřská a nemá jasně definovaná práva a povinnosti.

Adaptace na rodičovství

Období před narozením dítěte

Období těhotenství je fází přípravy a postupné adaptace na nastávající rodičovství. Narození dítěte představuje zásadní zlomový přechod k nové životní alternativě. Podle tradičního

názorového stereotypu je pozice nastávajícího otce méně významná. Tento předsudek může nepříznivě ovlivnit mužské sebehodnocení a zablokovat přijetí otcovské role

Nastávající matka je spojena s existencí dítěte již od jeho početí a může tak prožívat veškeré změny daleko intenzivněji a bezprostředněji, což urychlí vytvoření jejího vztahu k potomkovi. Běžné jsou pocity nevolnosti, které zažívá až 70 % žen, únava, tlak na prsou apod. Mění se také prožívání a chování nastávajících matek, především jejich emoční ladění, pro něž je charakteristické střídání nálad, přecitlivělost i podrážděnost. Gravidita budoucí matky vždycky do určité míry egocentrizuje, větší zaměření na sebe sama a dění, které probíhá v jejich organismu, je zcela přirozenou reakcí, protože jde o tak zásadní změnu, že ji nelze přehlížet. Mnohé ženy se v těhotenství cítí deformované a neatraktivní. Některé ztrácí zájem o sexuální život i o partnera a koncentrují se jen na očekávané dítě. Těhotenství je jednou ze tří specifických ženských zkušeností

Důležitým mezníkem v rozvoji vztahu k očekávanému dítěti jsou první pohyby plodu, které se objeví přibližně v polovině těhotenství. Matka vnímá tyto signály, jimiž se dítě ohlašuje, jako chování konkrétní bytosti, potvrzující svou existenci. Z hlediska podpory rozvoje budoucí otcovské role je vhodné dát partnerovi příležitost sdílet a spoluprožívat vývojově podmíněné projevy vlastního potomka.

Narození dítěte

Narození dítěte považuje většina žen za jeden z nejvýznamnějších zážitků svého života. Avšak porod je vyčerpávající a často stresující zkušeností, představuje komplex, vesměs negativních, prožitků, fyziologicky i psychicky podmíněných. Po narození dítěte se ženy cítí vyčerpané a unavené, často natolik, že nemají o nic zájem, ale zároveň prožívají úlevu a někdy i pocity štěstí. Návrat z porodnice může přinášet další zátěž v podobě nutnosti zajistit všechny potřeby novorozence. Každodenní péče o malé dítě může být značně vyčerpávající, protože matka se ještě zcela nezotavila po porodu, nemá potřebné zkušenosti a neumí si práci zorganizovat, projevům svého dítěte ještě vždycky přesně nerozumí a k jejímu pocitu nepohody přispívá i nedostatek spánku

Sdílení péče o malé dítě je faktorem, který významně přispívá k prohloubení partnerského vztahu. Méně účastné chování otce může být v této době, kdy je žena přecitlivělá a zvýšeně vnímavá, snadno interpretováno jako projev lhostejnosti a nezájmu. Dítě přichází do určité sociální situace, jejíž rovnováhu vždycky více či méně narušuje. Přináší změny, které nemusí být jen pozitivní. Rodiče musí změnu svého života zpracovat. Důležitým mezníkem ovlivňujícím postoj rodičů k dítěti je rituál křtu, potvrzující pozitivní hodnotu rodičovství pro širokou rodinu a celé společenství.

Mladí rodiče mívají dost často pocity nejistoty, protože nevědí, co by měli za dané situace dělat, a trápí je obava, že nároky rodičovství nezvládnou. Většinou je nenapadne, že by se

člověk musel žádoucím způsobům péče o dítě nejprve naučit, i když v jiných oblastech života to považují za samozřejmost. Rodičovské chování je stimulováno určitými projevy novorozence či kojence. Pod vlivem zkušenosti dochází k postupné synchronizaci vzájemné interakce rodičů a malého dítěte. Pro dobrý rozvoj mateřského chování je velmi důležitý průběh poporodního období. Hormonální změny v těhotenství a během porodu predisponují matku ke specifickým projevům reagování, které se dále rozvíjí v kontaktu s novorozencem.

Společnost má ve vztahu k matkám dost vysoká, občas až nerealistická očekávání, která vyplývají z přetrvávajícího mýtu idealizované matky, plně saturované svým mateřstvím a povznesené nad ostatní běžné potřeby. Pojetí dobré matky zahrnuje představu, že má být ve své roli jednoznačně šťastná a zcela vyrovnaná, a její dítě, i péče o ně, jí má naplňovat pouze pozitivními pocity. Skutečnost je často úplně jiná, mateřství přináší i celou řadu problémů, nejistot, omezení a nepříjemných zážitků. Negativní dopad má i tabuizace pocitů nespokojenosti a truchlení nad ztrátou dřívějšího způsobu existence, od matky se očekává, že jí mateřství uspokojí natolik, že nebude toužit po ničem jiném. Otcovství v naprosté většině nepřináší tak zásadní změnu života jako mateřství. Život muže-otce zůstává přinejmenším v profesní oblasti stejný.

Rodina s dětmi

Po uplynutí adaptační fáze se život rodičů malých dětí postupně stabilizuje, obvykle v podobě tradičního modelu ženy v domácnosti, která pečuje o děti, a zaměstnaného otce, který se v této době stává výlučným živitelem rodiny. Chování otce k novorozenému dítěti může ovlivnit představa, že pro ně není tak důležitý jako matka. Avšak i otcové cítí k dítěti silné emoce a dovedou se postarat o novorozence, pokud k tomu mají příležitost, resp. jsou k tomu nějak donuceni. Otcové na rodičovské dovolené nejsou horšími pečovateli než matky. Také v jejich případě platí pravidlo, že čím dříve a čím více se budou moci svým dítětem zabývat, tím lepší a uspokojivější kontakt s ním naváží. Péče o dítě a pravidelný kontakt s ním je užitečný nejen pro budování vzájemné vazby, ale i pro obohacení otcovské osobnosti, pomáhá otcům rozvíjet mnohé kompetence, především v oblasti emoční a sociální inteligence.

Narození dítěte a zásadní změna života rodičovského páru se zcela zákonitě projeví i proměnou jejich vztahu. V době po narození dětí, především prvního v pořadí, dochází k mírnému poklesu spokojenosti v manželství. Toto období života může být klidné, pokud je pro ženu pozice matky v domácnosti alespoň přijatelná a péče o děti je pro ni emočně uspokojivější a v dostatečné míře saturuje její potřeby. Interakce s malým dítětem je postupně stále zábavnější a poskytuje matce pozitivní zpětnou vazbu jak v citové, tak seberealizační oblasti.

Na druhé straně v době, kdy dítě dorůstá do batolecího věku, se zvyšuje i četnost běžných každodenních nepříjemností, spojených s dětským negativismem a neposlušností, navozujících pocity zlosti a frustrace. Bez ohledu na vývojově podmíněnou proměnu chování

dítěte a jemu komplementární nutnost změny rodičovského chování, role matky v této době většinou saturuje potřebu seberealizace mladé ženy v dostatečné či alespoň přijatelné míře. Pro muže bývá období, kdy je žena v domácnosti, obvykle uspokojivou životní fází, zejména pokud rodina nemá finanční problémy. Pro matku na mateřské dovolené může být kromě značného stereotypu každodenního života zatěžující i minimalizace sociálních kontaktů, které by mohly přispět k obohacení její kognitivní a emoční stimulace.

Proměna partnerského vztahu.

Péče o malé děti je časově i psychicky náročná. Denní program rodiny i způsob trávení volného času je podřízen potřebám dítěte a může se tak dít na úkor společných zážitků rodičovského páru. Partneři na sebe nemají tolik času a jejich vztah se může dostat na úroveň emočně ochuzeného stereotypu. Mohou strádat nedostatkem společných pozitivních zážitků, které by potvrzovaly existenci citové vazby a posilovaly schopnost páru zvládat nároky všedního života.

Rodičovské role a z nich vyplývající chování zůstávají i nadále genderově diferencovány, matky a otcové jednájí v mnoha směrech odlišně, leckdy mívají o rodičovství odlišnou představu. V české společnosti sice dochází k postupnému oslabování tradičních představ o diferenciaci rodičovských rolí ve smyslu "muž má vydělávat peníze a žena se má starat o děti a o domácnost", ale rozhodně nejde o úplnou nivelizaci očekávání. Žena je stále považována za garanta rodinného zázemí a důležitějšího rodiče, i když 81 % mladých dospělých souhlasí s názorem, že "muži by se měli více podílet na péči o děti a neměli by rodinu zanedbávat".

Náplň otcovství je mnohem různorodější než náplň mateřské role a stejně tak bývá variabilnější vztah otce s dítětem než jeho vztah s matkou. Otcovství je uspokojivější pro muže, kteří se dětmi více zabývají, je ve větší míře spojeno s možností svobodné volby. Ukázalo se, že chování otce k dítěti, je hodně závislé na sociální podpoře a ocenění. Matky zajišťují většinu péče o malé děti, jejich výchovu i celkový rozvoj. Chování matek k malým dětem bývá genderově univerzálnější, k potomkům obojího pohlaví přistupují stejně.

Matky, které odchovaly děti do předškolního věku, musí zvládnout nový vývojový úkol:

- harmonizovat jednotlivé role
- vyrovnat se s komplexní zátěží jejich nároků,
- udržet si či znovuvytvořit přijatelné sebevědomí.

Harmonizace role manželky a matky s profesní rolí, tj. spojení veřejné a soukromé role. Je třeba najít novou alternativu ženské profesní role, která by byla slučitelná s péčí o rodinu. Většina žen má tendenci udržet si obě role, a proto hledají způsob, jak daného cíle prakticky dosáhnout. Snaží se vrátit do zaměstnání alespoň na částečný úvazek. Obecně platí, že čím delší dobu strávila mladá matka v domácnosti a čím více má dětí, tím obtížnější bývá její návrat do zaměstnání.

Zvládnutí změny v oblasti rodičovské role - zajištění péče o dítě v době zaměstnání.

Žena musí své rozhodování podřídit i potřebám a možnostem umístění svého dítěte, resp. dětí do předškolního zařízení či péče jiné osoby. Tato fáze bývá náročná i pro muže, který musí akceptovat nové povinnosti, na něž nebyl zvyklý. Přijatelné zvládnutí všech uvedených rolí funguje jako podpora ženského sebevědomí. Ženy se stávají samostatnějšími, cílevědomějšími a ctizádostivějšími. V této době se mění hodnocení manželství, aktuálního partnerského vztahu, míry jeho uspokojivosti, resp. alespoň přijatelnosti.

Po několika letech manželství a zvládnutí zátěže rodičovství obvykle dochází k určitému zevšednění vztahu a separaci z vazby na manželského partnera. Dalším důležitým mezníkem v životě rodiny je vstup nejstaršího dítěte do školy. Když se dítě stane školákem, musí rodiče této skutečnosti přizpůsobit i svou vlastní, rodičovskou roli. Rodiče školáka ztrácejí část své moci, kterou musejí přenechat škole. Nástup do školy může měnit postoj rodičů k tomuto dítěti a obvykle mění styl života celé rodiny. Rodičům přibudou nové povinnosti, které si musí rozdělit a přizpůsobit jim režim běžného dne.

Pozici kompetentní autority, která se stává garantem účinné přípravy do školy, zaujímá častěji matka než otec, popřípadě se o ni podílejí oba rodiče. Změna životního stylu a z ní vyplývající zátěž pro rodiče není u všech rodin školáků stejná. Rodiny s nižším průměrným vzděláním význam školy uznávají, ale neinvestují tolik času, energie a úsilí, aby zde jejich dítě bylo úspěšné. Rodiny s vyšším průměrným vzděláním chtějí, aby jejich dítě dosáhlo žádoucího stupně vzdělanosti a aby tohoto cíle dosáhli, jsou ochotni investovat značné úsilí, čas, energii i finanční prostředky.

Zvýšená náročnost výchovné a výukové péče o potomstvo školního věku se promítne i do vztahu obou rodičů. Značná část partnerských konfliktů a neshod je v této době zapříčiněna rozdílnými názory na výchovu a řešení problémů dětí, ať už jde o jejich školní prospěch či chování. Matky bývají i v této době více ochrannými a mají tendenci dítě spíše omlouvat a poskytovat mu potřebnou podporu. Otcové představují náročnější autoritu, která od dítěte více vyžaduje a podporuje jeho osamostatňování.

Bezdětnost

V České republice v posledním desetiletí významně poklesla porodnost. Poklesl počet narozených dětí a část dospělých lidí zůstala bezdětná. Podle výsledků sčítání v roce 2001 měly 30leté vysokoškolačky v průměru méně než jedno dítě (0,98) a 34 % jich bylo bezdětných. Bezdětnost je stav, který může být sociálně stigmatizující. Míra stigmatizace závisí na sociálním prostředí, v němž jedinec žije, a na předpokládané příčině tohoto stavu. Roste počet neplodných manželství. Minimálně 15 % manželských párů má problémy s početím

Část současné populace mladých dospělých se rozhodla pro bezdětnost, ve skupině lidí do 30 let jich bylo relativně málo, pouze necelá 4 % mužů a 2 % žen nechce mít děti. Neplodnost jako příčina bezdětnosti představuje traumatizující zkušenost, spojenou se ztrátou potenciální hodnoty, kterou představuje vlastní dítě, jež by bylo symbolickým pokračováním rodu. Bezdětnost daná neplodností páru není spojena s morálním odsouzením, ale tito lidé bývají mnohdy považováni za méněcenné. Neschopnost zplodit dítě představuje větší zátěž pro ženy než pro muže, dokonce i tehdy, když je příčinou neplodnost partnera. Neplodnost narušuje i partnerský vztah, negativně jej ovlivňuje potřeba najít viníka, reálného či zástupného. Potřeba zplodit dítě může nabývat až nutkavého charakteru.

Dobrovolná bezdětnost. Lidé, kteří se z nějakého důvodu rozhodli pro bezdětnost, bývají odsuzováni. Jsou považováni za sobecké, citově chladné, žijící prázdný život. Lidé nemají pro rodičovství stejné předpoklady. Dispozice k rodičovství je dána biologicky, tj. pudově, i psychosociálně. Lidé, kteří nemají potřebu rodičovství, se obvykle rozhodnou nemít děti velice brzy, a podle toho volí i svoji životní dráhu, která s rodičovstvím primárně nepočítá. Potřeba rodičovství je slabá, a proto je definitivní rozhodnutí neustále odkládáno na pozdější dobu, až do věku, kdy už je není vhodné či možné realizovat.

Pokles motivace k rodičovství může mít více příčin. Péče o děti není považována za tak přitažlivou jako jiné aktivity, např. profesní nebo volnočasové. Rodičovství může působit jako zátěž, někteří lidé mohou mít z tak zásadní změny života a s ní spojené neodvolatelné zodpovědnosti za jinou lidskou bytost strach. Bezdětné manželství lze považovat za jednu z alternativ životního stylu dospělého věku, která je pro určité typy lidí přitažlivější a uspokojivější než tradiční varianty rodinného života.

Mateřství bez partnera

Alternativa mateřství bez otce je stále sociálně stigmatizující, i když v mnohem menší míře než v dřívější době. Svobodná matka mívá nižší prestiž, společnost zpravidla hodnotí ambivalentně. Základem této ambivalence je na jedné straně kladné ocenění jejího postoje k mateřství, a na druhé straně odsouzení za předpokládané lehkomyšlné sexuální chování, které vedlo k otěhotnění. V současné době četnost dětí narozených mimo manželství stoupá, koncem osmdesátých let minulého století činil počet nemanželských dětí 7-8 %, zatímco v roce 2002 jich bylo více než 25 % a v roce 2004 téměř třetina.

Mateřství bez partnera může být velmi variabilní alternativou.

- Role svobodné matky může být výsledkem rezignace na jiné řešení nežádoucího těhotenství. Přijetí role svobodné matky je řešením z nouze, těhotenství sice není plánováno, ale je akceptováno. Takové rozhodnutí následuje obvykle až po otěhotnění.
- Těhotenství bývá plánované a matka si leckdy vybere otce pro svoje dítě zcela racionálně. Na dítě se těší, od partnera nic neočekává a často jej ani jako otce neuvede.

Těhotenství svobodné matky lze považovat za specifickou zátěžovou situaci. Jejím logickým důsledkem bývá frustrující pocit méněcennosti v oblasti ženské role, daný odmítavým postojem partnera. Mateřství bez partnera zvyšuje riziko extrémizace vztahu matky k dítěti. Jednou z častých variant je pocit nezbytnosti vytvoření silné citové vazby na dítě, jemuž se matka snaží vynahradit nezájem otce, resp. obecně odmítavý postoj společnosti. Role osamělé matky je obtížná a její zvládnutí vyžaduje větší osobní investici, často na úkor uspokojení vlastních potřeb. V budoucnosti je důležité, zda matka nalezne přijatelného partnera a zda se rodina stabilizuje. Pokud by tomu tak nebylo, zůstávají děti osamělých matek jedináčky se všemi riziky spojenými s touto pozicí.